

Sosyolog Gözile

25 12 1950

Farabî ve Descartes

Bu iki büyük insanın adını, yanyana getir - memiz tesadüf eseri midir? Bu yıl sırf birinin

1000 inci, ötekinin 300 üncü yıldönümleri dolayısıyla yapılan ve yapılacak olan merasimden mi ileri geliyor? Geçen cuma Descartes töreni yapıldı; bu cuma Üniversite Konferans salonunda Farabî töreni yapılacaktır. Biri üç asır önce modern çağın açanlarını başında geliyor. Öteki on asır önce Orta Çağla mücadele etmiş, fakat o çağ içinde kalmıştır. Felsefe tarihlerinde Descartes'a ayrılan şeref mevki yanında ötekinin yeri çok sönük kalıyor. Bu acaba âlimlerin din ve ırk farklarından kendilerini kurtaramamalarının mı, bu dehşetli insanlığa ettiği hizmetin bitirilmesi tartışılmasından mı? Yoksa, sadece uzak medeniyetler hakkında garbın bilgi ve alâkasının yeni yeni uyanmış olmasından mıdır? Hangi sebepten olursa olsun. Milletimizin fikir zirvelerinden biri olan Farabî'yi bin yıl sonra büyük bir saygı ve sevgiyle anmak lâzımdır: Bu saygı borcu — Hıristiyan Orta Çağının mutaassıp devrinde bile **Alfarabius'a** gösterilen alâkanın kuvveti düşünülecek olursa — yalnız bize değil, bütün insanlığa ait olmalıdır.

Biri Arapça, öteki Lâtince yazmış olan bu Türk ve Fransız mütefekkir — aralarında ki çok uzun zaman fasılasına rağmen — görünüşte bile bir takım benzeyişler gösterirler. İkisi de ömürlerini bir üniversite kürsüsüne hasretmemiş serâzet insanlardır. Hiç kimseye boyun eğmeden, hiç bir yere bağlanmadan mütemadi seyahatler içinde eserlerini vermişlerdir. İkisi de fikir âşığı zengin hâmile yanında vekarlarile yaşamış fakir dâhilerdir. İkisi de münzevidir ve nesil sahibi olmamıştır.

Fikirleriyle nüfuz edince, bu zahiri benzeyişler altında daha derin münasebetler görülecektir. Her şeyden evvel iki mütefekkir de kat'î olarak ilim zihniyetini temsil ediyorlar.

Descartes, sahte ilimlerle, Amprizim artığı bir takım batıl bilgilerle mücadele etmiştir: Farabî de öyle! Hattâ ikincisi bu yüzden hayatında ve ölümünden sonra uzun müddet yalnız kalmaya, hücumlara uğramaya, unutulmaya katlanmıştır. Descartes, en mükemmel nümunesi matematik olan rasyonel ve kat'î ilimleri kendine örnek almıştır. Farabî de devrinin müsaadesi nisbetinde ilimde yalnız rasyonalizmi ve kat'iliği müdafaa etmiştir: Zamanında çok revaçta olan Simya, Münecimlik gibi sahte ilimleri reddetmekle kalmamış, onlar aleyhinde bir çok eserler yazmıştır. Halbuki o devirde tabiatçı Râzi, Câbir gibi âlimler kendilerini bu gibi fantazilerden kurtarmamışlardı. Farabî, bu eserlerinden birinde şöyle diyor:

«Seslerle yıldızların hareketleri arasında uğurlu - uğursuz münasebeti olamaz. Küsûf ile hükümdarın vefatı arasında münasebet iddiası tamamen yanlıştır. Bu iddia mecnunların bile kabul edemeyeceği şeylerdendir. Merrih gibi kan rengine benzen bir yıldızın muharebeye delâlet etmesi icap etse, aynı renk te bütün cisimlerin de buna delâlet etmesi lâzımdı. Burçlara bakıp bunların hayvanlara delâlet ettiğine hükmeden kimse ne kadar kördür.»

Yakın vakitlere kadar hükümdarların yanlarında daima bir

YAZAN :

Prof. Hilmi Ziya Ülken

müneccim bulundurdıkları ve hareketlerini onlara göre tanzim ettikleri düşünülürse, şarkta Farabî'nin bu ilmi zihniyetinin ne kadar yüksek değeri olduğu anlaşılabilir.

Her iki feylesof da tamamen sistemci idiler. Descartes tek prensiple muhtelif meseleleri izaha çalışıyordu: Bu da düşünce (Cogito) prensipi idi. Farabî ise tek prensiple metafizik, fizik ve ruhiyatı izaha çalışıyordu: Bu da onda zarurî varlık (Vacib-el-vücud) prensipi idi. Fakat birincisi insandan âleme doğru gittiği halde, ikincisi âlemeden insana doğru geliyordu. Bu fark modernlerle eskilerin farkı idi. Bununla beraber Farabî Alem-i-Sugrâ ve Alem-i-kübrâ telâkkisile varlık ve insan arasında bir muvazilik kuruyor; âlemin özünü insanda görüyor; bu suretle mutasavvıfların «Ma'rifet-i-nefs» telâkkisini hazırlıyordu.

Farabî de, Descartes de insanın iki cevherden mürekkep olduğunu kabul ederler. Türk filozofu bir kitabında şöyle diyor:

«Sen iki cevherden mürekkepsin. Bunlardan birinin şekli, keyfiyeti, miktarı, hareket ve sükûnu vardır. Bir yer isgal eder ve taksim kabul eder. İkincisi zikrolunan bu sıfatlarda ona uygun değildir. Zatinde onunla birleşmez. Bu ikinci cevhere nail olan akıldır.» (Fusus-el-hikem).

Descartes da aynı suretle insanı madde ve tefekkürden ibaret iki cevher olarak görüyor. Maddeyi bir yer isgal etme ve hareket etme vasıflarile tarif ediyor. (Usul hakkında nutuk). Her ikisine nazaran bu iki cevheri tanzim eden ve onları yaratan Allahdır. Farabî'ye göre madde âlemi de, ruh âlemi de ilâhî zarurete tâbidir. Yalnız aralarında şu fark vardır: Farabî'ye göre beden ve madde Allahın Halk âleminde, ruh ise Allahın Emr âleminde. Yani biri zahirî, öteki batındır. Birine nüfuz edilen kuvvetlerle ötekine nüfuz edilemez. Her iki feylesof için de bu âlemler arasında mutavassıt beden ve nefese ait bir takım hâdiseler vardır ki, Farabî bunlara (Aristo gibi) nefsin mertebeleri, Descartes ise ruhun pasif halleri (Passions) diyor.

Descartes, ilmi hakikate matematik usulle gidileceğini gösterir. O bu sayede maddenin kanunlarına nüfuz etmemizi öğretilir. Farabî ise Aristonun kıyas mantıkından çıkamaz: onu gerek metafizik, gerek fizik âleme tatbika çalışır. Descartes kemmiyetçidir: tabiatı ölçer ve ondan en geniş istifademizi temin eder. Farabî ise keyfiyetçidir: tabiatı tasvir ve tanımler. Onun dizginlerini ele geçirmemize imkân veremez. Çünkü ikincisi bütün ileri görüşüne ve ilmi zihniyetine rağmen orta çağdan çıkmamıştır; birincisi ise modern devri açanların başındadır.

Descartes ruh ve beden ikiliğini o derece ileri götürdü ki, bu sayede suurun tahlilinden

bir çok yeni felsefe çığırına doğdu. Farabî'de ise bu, sathî kaldı. Çünkü ruh ona göre sâir âlemindedir, ona nüfuz edemeyiz. Ancak nefsin mertebelerini ve bizi ilâhî âleme götüren akıl derecelerini yine akıl metodu mantık vasıtasile tedkik edebiliriz. Türk feylesofunun yarım bıraktığı bu noktayı sonradan Gazzalî tamamlamaya çalıştı; dış âleme çevrilmiş olan âdi göze «mukabil, içeri çevrilmiş olan «kalb gözü» vasıtasile manevî sahada derinleşmek mümkün olduğunu söyledi. Madde ilimlere mânâ ilimlerini tamamen ayırdı. Bu bakımdan Farabî'nin hazırladığı bu yolda, Gazzalî'nin yeni bir adım attığı söylenebilir. Fakat o da sefî gibi madde ilimlerini ihmâl etti.

Halbuki Descartes suur ve tefekkür vasıtasile ruha istiklâlini temin ederken, bütün ağırlık merkezini madde üzerine koyuyordu. Gayesi onun sırlarını çözmek, kanunlarını keşfetmek, bu suretle maddeyi insanın kölesi haline getirmektir. Fakat bu müfrit mecanisme görüşü üç asır içinde maddeyi istifade-nin gayelerine ulaştı. Makine ve teknik vasıtasile tabiatı kendine köle etti ama, sonunda biz zat kendisi de bu makinenin kölesi oldu. Modern düşünce Descartes'in zaferi ise de, bugün insanlığın müfrit makineleşme ve maddileşme yüzünden çektiği ıstırap da yine onun eseri-dir.

Farabî yolundan giden islâm mutasavvıfları ise, Augustinun yolundan giden hıristiyan mistikleri gibi maddeyi hak görüyorlar; gözlerini iç âlemle çevirdiler. Fakat ruha hakiki zferini kazandırmak için maddeyi hakir görmek (yani esaretinden kurtulmak) kâfi değil, aynı zamanda onu fethetmek lâzımdı: Tâ ki hayatı yaşamaya layık bir hale getirelim; ruh bütün inkişaf imkânlarını tamın edelim. Bunun için de maddede nüfuz edip onu ele geçirecek hilelere sahip olmak gerekti.

Farabî vakıa sahte ilimleri aleyhinde bulundu. Fakat hakikatinin nasıl kurulacağını göstermedi, bu yüzden eski çağların «erâcî» ile mücadelesi yarım kaldı. Bununla beraber zaferin büyük mütefekkir hakkında böyle bir temennide bulunmay hakkımız yoktur. Müsbet ilim zihniyetinden şark ve garbı hayli uzak bulunduğu devirlerde Farabî gibi bir dehanın yetiştirilmesi hayrete şayandır. Bizim için asıl özenilecek şey, onun imkânsızlıklar içinde açtığı çığırın bin yıl sonra tamamlanmaya çalışılmak olmalıdır. Kim bilir belki de en mükemmel yolda maddeyi fethetme çalışırken onun hükmü altına giren mecanisme'de, ne de maddeyi hak görme yüzünden bir başka cihetten onun tuzağına düşen spiritalisme'dedir. Belki de hakikat Descartes ve Farabî'nin hedeflerini birleştiren bir yoldadır.

Taha Toros Arşivi

* 0 8 1 6 4 3 4 9 3 0 1 0 *